РІДНА МОВА

НАУКОВО-ПОПУЛЯРНИЙ МІСЯЧНИК

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ: WARSZAWA IV, UL. STALOWA 25 m. 10, ТЕЛ. 10-24-05. КОНТО ЧЕКОВЕ П. К. О. № 27110. — РУКОПИСИ ДЛЯ ДРУКУ МУСЯТЬ БУТИ НАПИСАНІ НА МАШИНІ (АБО НАЙВИРАЗНІШЕ РУКОЮ). — ЗМІНА АДРЕСИ 30 ГР.

ПРИСВЯЧЕНИЙ ВИВЧЕННЮ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР *Проф. Д-р ІВАН ОГІЄНКО*

ПЕРЕДПЛАТА *В КРАЮ*: НА РІК 6 ЗЛ., НА ПІВРОКУ 3 ЗЛ., НА ЧВЕРТЬ РОКУ 1·60 ЗЛ. *ЗА ГРАНИЦЕЮ* 2 ДОЛЯРИ (АБО: 30 КОР. ЧЕСЬК., 200 ЛЕЇВ РУМ., 30 ФРАНКІВ ФРАНЦ., 5 МАРОК НІМЕЦЬКИХ) РІЧНО. — ЦІНА ПРИМІРНИКА 50 ГР., ЗА ГРАНИЦЕЮ 75 ГР.

РІК III **ГРУДЕНЬ 1935 РОКУ** **ЧИСЛО 12 (36).**

Основні й пояснювальні члени речення.

Найпростіше з граматичного погляду двочленне речення складається з двох частин — підмета й присудка. Підметом зветься назовний відмінок іменника або іншого з'іменникованого слова в реченні. З логічного погляду підмета звичайно окреслюють так: Підметом зветься та частина речення, що відповідає на питання назовного відмінку: *хто, що.* Підмет у реченні — головний діяч його, бо то від нього виходить ціла дія, напр.: Сонце гріє, Вітер віє, Гасне день.

Те, що робить підмет, цебто дія підмета або його стан, зветься при́судок; іншими словами, — присудком зветься дієслово в реченні, або назовний відмінок імення зо зв'язкою. З логічного погляду присудок відповідає на питання: що робить підмет, що з ним робиться, який він, ув якім він стані. Напр.: Серце мліє, Розгулявся Дунай, Дрімає розум, Брат був розумний.

Підмет і присудок — це істотні частини граматичного речення, як істотні в логічнім реченні суб'єкт і предикат. І справді, кожна наша думка, щоб бути закінченою, цебто, щоб її й слухач зрозумів так, як того хоче розмовник, конче мусить бути прив'язана до місця в просторі й до моменту в часі; орієнтаційним пунктом будуть тут: для простору — особа розмовника, цебто *я*, а для часу — момент говорення. Зазначення простору виконує підмет, зазначення часу — присудок. Напр. у реченні: *Розгулявся Дніпро* слово *Дніпро* (підмет) окреслює простір нашої думки, а *розгулявся* (присудок) — її час.

Підмет і присудок звуться основними членами речення, бо власне вони складають початкову основу нормального звичайного речення; правда, одного з цих основних членів може в реченні й не бути, але тоді маємо ненормальне речення, — одночленне, цебто таке, що відходить від звичайної найчастішої норми його. Речення, що має обидві основні частині — підмет і присудок, — зветься повне: *Корогви гомонять;* коли ж речення не має одного з основних членів, то зветься неповне; цього бракуючого члена звичайно легко додуматись, але часто додумуватись його зовсім непотрібно: *Добрий голос маєш* (присудок *маєш*, а в нім і підмет *ти*), *Дощ!* (а в нім і присудок *іде*).

За підметом ділимо речення на підметові й безпідметові. Речення, що має граматичний підмет, зветься підметове; коли ж його нема, маємо речення неповне безпідметове: *Луна розлягається* — речення підметове, *Годі лякатись* — безпідметове.

Котра з двох основних частин речення найголовніша, підмет чи присудок, тяжко сказати, бо обидва члени основні, обидва потрібні для надання реченню такого

змісту, щоб його й інший зрозумів. Правда, підмет дуже часто опускається в реченні, особливо коли він займенниковий, хоч зовсім легко про нього догадатися (Куди йдеш, — підмет *ти*); опускається й присудок, може трохи рідше.

Речення, що складається тільки з основних членів, підмета й присудка, зветься к о р о т к и м. Це речення початкового, нерозвиненого думання, часте, напр., у дитячих писаннях. Коротких речень письменники вживають особливо тоді, коли треба згруба й швидко щось описати, напр. Шевченко так малює ряд картин близького вечора: *Сонце заходить, гори чорніють, пташечка тихне, поле німіє.*

Звичайно ж уживаємо речення п о ш и р е н о г о, цебто такого, що крім основних членів має ще й члени чи частини пояснювальні. П о я с н ю в а л ь н и м и членами (їх звичайно недокладно звуть другорядними) звуться члени, що глибше вияснюють присудок або підмет; це будуть: пояснення іменникове (об'єкт), прикметникове (атрибут) й прислівникове; замість „пояснення" можна вживати й терміну „додаток".

Пояснювальні члени ширше й докладніш розповідають зміст основних членів, — пояснення йменникове й прислівникове горнуться до присудка й його вияснюють, а пояснення прикметникове глибше окреслює підмета або об'єкта, взагалі — йменника. Всі пояснювальні члени з погляду логічного відповідають на свої питання; треба тільки пам'ятати, що питання для пояснення йменникового й прислівникового ставимо від присудка, а питання для пояснення прикметникового — від іменника (підмета чи предмета); див. далі подану схему.

Те слово, що на нього звернена дія підмета, зветься п о я с н е н н я й м е н н и к о в е (objectum): Косарі т р а в у косили, Брат поніс к н и ж к у. Сказавши тільки: *Брат поніс* (речення коротке), вислів буде для нас зовсім неясний, і ми запитаємо: *що* поніс? Об'єкт стосується тільки до присудка і від нього залежить, цебто присудок керує йменниковим поясненням. За об'єкта в реченні править іменник одного з п'яти залежних відмінків із прийменником або без нього.

П о я с н е н н я п р и с л і в н и к о в е зазначається в реченні прислівником і так само стосується до присудка, від нього залежить і глибше його вияснює. Пояснення ці шкільна граматика ділить аж на шість груп: пояснення прислівникове місця, часу, способу, причини, цілі й кількости. Напр.: Ніхто н і д е не гомонів, Шевч. У д о с в і т а встав я, Куліш. Лози с т р у н к о гнуться, Олесь.

П о я с н е н н я п р и к м е т н и к о в е — це зазначення якости підмета чи об'єкта; з логічного погляду воно відповідає на питання *який, чий*, і стосується тільки до йменника, глибше його окреслюючи, напр.: С е р д и т и й вітер завива, Шевч. Місяць я с н е н ь к и й промінь т и х е н ь к и й кинув до нас, Л. Укр. За прикметникове пояснення в реченні звичайно править прикметник або дієприкметник.

Речення, що складається тільки з основних членів, дуже мало нам говорить; щоб його розвинути й відповісти на допитливу людську цікавість, уживаємо ще пояснювальних членів. Прислівникові пояснення надзвичайно важливі, тому й часті в нашій мові; важливе також і пояснення прикметникове, особливо коли автор уміє підібрати його; пояснення йменникове стоїть на середині поміж членами основними й пояснювальними, бо часто воно саме належить ніби до основних, особливо по дієсловах перехідних, де об'єкт стає конечним.

Коли я кажу: „*Брат читав*", то це речення для слухача буде маловарте й зовсім неясне; коли він допитливий, то запитає: що читав, який брат, де читав, коли читав, як читав, для чого читав. Розвинене речення, напр., буде таке: „*Старший брат вчора в садку для розваги пильно читав нову книжку*", і таке речення вже задовольнить допитливість слухача чи читача.

Схема всіх членів речення буде така:

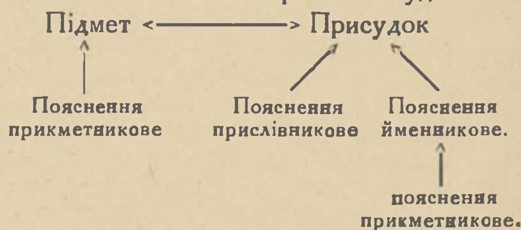

За цією схемою схема поширеного речення буде така:

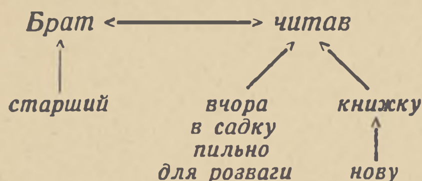

Із цих схем добре видно взаємний стосунок членів речення. Речення, таким чином, розпадається на дві частині: підмет зо своїм пояснювальним словом і присудок зо своїм об'єктом та прислівниками. Обидві ці основні частині речення мусять бути докладно вияснені, коли хочемо, щоб читач чи слухач так само докладно нас зрозумів.

Із цієї схеми, а також із вищеподаного опису ролі членів речення ясно бачимо невідповідність старої синтаксичної термінології, що повстала за впливом логіки. Підмета й присудка звичайно звуть головними членами речення, — термін баламутний, бо накидає нам думку, ніби ці члени визначають найголовніше зо змісту речення; я ці члени зву основними, бо вони складають основу речення, а головне в реченні часто подають власне пояснювальні члени, що ми й зазначаємо відповідною інтонацією. Решту членів звичайно звуть другорядними, — з мого погляду так звати їх не можна, бо вони звичайно подають нам найцінніші відомості, пояснюючи зміст членів основних; мій термін — пояснювальні члени — глибше окреслює правдиву істоту й ролю їх.

Старі, панівні в шкільній нашій складні терміни: головні й другорядні члени повстали ще за час панування логіки в складні. Логіка знає тільки підмета (суб'єкта) й присудка (предиката), і це для неї справді головні члени; інших членів вона не знає, тому всі інші — другорядні. З погляду формально-граматичного, та й з погляду значеневого, як ми бачили, така термінологія глибшої критики не витримує.

Що таке член речення, це ми не завжди ясно собі уявляємо. Із скількох слів складається він, — чи тільки з одного, чи може й з декількох? Справа ця стає яснішою, коли ми міцно пов'яжемо частини мови з частинами речення. „Частини мови", правильніше групи слів, самі по собі не існують, — це той матеріял, що оживає тільки в реченні. Поміж частинами речення й частинами мови найміцніший природний зв'язок, бо кожна частина мови має своє окреме й самостійне місце в реченні, цебто ролю синтаксичну. І справді, з погляду формально-граматичного іменник може бути тільки підметом або об'єктом, дієслово — присудком, прикметник — атрибутом, прислівник — прислівниковим поясненням, зв'язкою речень — сполучник. Числівник і займенник, власне кажучи, не окремі частини мови, — вони мають значення йменникове, прикметникове або прислівникове; вигук стоїть поза реченням, а прийменник зростається зо своїм словом. В простому реченні, звичайно, сполучників не маємо; взагалі ж — сполучника та прийменника за самостійного члена речення не вважаємо.

Завдання складні простого речення — навчити й показати, яке значення має кожне слово в реченні та з чим воно парується. На жаль, у цім відношенні в науці зроблено ще дуже мало, а тому не легко робити докладну аналізу речення. Справа в тому, що при аналізі речення звичайно плутаємо засади граматичні з логічними, а розмежувати їх часом дуже трудно. Психологія й логіка знає в реченні тільки два основні члени, — суб'єкта й предиката (зо зв'язкою), а всі інші члени зв'язані в них з основними, а саме — атрибут із суб'єктом, а об'єкт і прислівникові пояснення — з предикатом. Втілюючись у речення словесне, цебто граматичне, психологічний чи логічний підмет розчленовується й виділює з себе атрибута, а предикат — об'єкта й прислівникові пояснення. Таким чином у реченні психологічнім і логічнім ніяких пояснювальних чи „другорядних" членів нема, — вони там не розчленовані від основних.

Ось через це наука про граматичні пояснювальні члени речення ще дуже нерозвинена й нестала. Не окреслено навіть остаточно, скільки цих членів

маємо[1]. Справа в тому, що функціональне значення атрибута (пояснення прикметникового) й прислівникових пояснень дуже близьке, чому деякі дослідники зливають їх ув один член, — окреслення йменника або дієслова (пор. іще в Складні Н. Баталина 1883 р.: „опредѣленіе согласуемое и несогласуемое"). І справді, пояснювальні члени окремо не існують, — вони тягнуть або до підмета, або до присудка, докладніш виясвюючи їх, через що їх можна б просто поділити тільки на дві групі: пояснення підмета й пояснення присудка, як це й пропонував був іще Fr. Kern у своїй відомій праці 1883 р.: Die deutsche Satzlehre, або Е. Будде в статті: „Къ ученію о синтаксисѣ простого предложенія". Такий поділ членів речення тільки на дві групі: 1) підмет і підметове пояснення й 2) присудок і присудкове пояснення, був би зовсім простий, науково витриманий, а тому, скажемо, для школи дуже придатний.

І справді, достотно розмежувати всі три пояснювальні члени речення нам не завжди вдається, й ми їх таки частенько плутаємо, а це тому, що одна частина мови, особливо іменник, як що аналізувати її з логічного погляду, може визначати різні члени речення. Ми звикли пояснювальні члени пізнавати за питаннями, цебто за принципом логічним; скажемо, в реченні: *Батько пішли до міста*, вираз *до міста* відповідає на питання *куди* пішли, а тому й приймаємо його за прислівникове пояснення місця; але ж з погляду формально-граматичного тут можливе питання тільки *до чого* пішли, тоді вираз *до міста* стає об'єктом. Таке поплутання пояснювальних членів повстає через те, що ми ще не маємо сталих принципів для їх розмежування, та й сама справа науково висвітлена дуже мало, бо поза тим, що дав Ол. Потебня, зроблено не багато.

Взагалі треба сказати, що коли ми аналізуємо члени речення з логічного погляду, цебто за певними питаннями, тоді бачимо, що той сам член визначається в реченні найрізнішими способами, і способів цих так багато, що вкінці-кінців така логічна аналіза нічого нам не дає, збиває нас із граматичної дороги і допроваджує до повної плутанини, чого справжня наука допустити ніяк не може.

В практичній складні, напр. у школі, найтрудніша річ — це аналіза окремих частин речення, бо жива мова все дає такі приклади, що ніяк не підходять до наших синтаксичних теорій. Щоб такої плутанини не було, треба б покинути логічну методу в граматиці, цебто не аналізувати членів речення за питаннями, але стати на формально-граматичний погляд, — тоді справа в усьому буде ясна. Панівна в школі аналіза членів речення „за питаннями" нічого нікому не дає, а учень звичайно й не розуміє, пощо йому така аналіза для граматики, бо вона справді ж зовсім не граматична. Вихід із такої непотрібної плутанини тільки один, — аналізувати члени речення виключно з формально-граматичного погляду, як то вже роблять багато вчених (пор. напр., Д. Н. Кудрявскій: Введеніе въ языкознаніе, 1913 р. ст. 115-119).

З погляду формально-граматичного підмет — це назовний відмінок іменника чи з'іменникованого іншого слова; об'єкт (предмет, іменникове пояснення) — це йменник одного з п'яти пояснювальних (залежних) відмінків, з прийменником чи без нього (зовне слово — поза реченням, кличного відмінку). Присудок — це дієслово речення або йменна назовного відмінка зо зв'язкою. Атрибут (прикметникове пояснення) — це прикметник чи дієприкметник у реченні, а прислівникове пояснення — це прислівник або дієприслівник. З такого формально-граматичного погляду розкладати речення на його складові частини дуже легко, а це, напр. для школи, надзвичайно важливе. З цього погляду, скажемо в реченні: *За річкою за Дунаєм козаченько конем грає* вираз *за річкою, за Дунаєм* (також *конем*) буде об'єктом (бо тут орудний відмінок), а не прислівниковим поясненням, як то виходить при аналізі логічній.

[1] А. Пешковский („Русский синтаксис в научном освещении 1928 р. ст. 328), напр., пояснювальні члени зовсім відкидає, як окремі форми.

При логічній аналізі членів речення зовсім не видно живого й найміцнішого зв'язку поміж членами мови й членами речення; навпаки, при аналізі формально-граматичній цей зв'язок оживає й стає ясний, а тим самим освітлює нам і саму потребу поділу мови на частини мови, (правильніш — на групи слів, бо „частина мови“ — то речення), — бо ж кожна частина мови має в реченні своє окреслене самостійне значення.

Докладну аналізу основних і пояснювальних членів речення подаю в дальших розділах цієї праці, в частині другій та третій, — тут намічено тільки загальну схему їх.

Література. А. Потебня: Изъ записокъ I 63 75: Трудности при опредѣленіи предложенія и его членовъ. А. Шахматов: Синтаксис I 19-20 § 19. Н. К. Грунскій: Очерки II 63-65. 122. 125-126. 205-207. Е. Будде: Къ ученію о синтаксисѣ простого предложенія, „ЖМНПр“. 1894 р. ч. 293 ст. 199-245, квітень. Гуссовъ: Принципы грамматическаго анализа простого предложенія, „Филологическія Записки“, Воронеж, 1907 р.; замітка про цю статтю Є. Карського в „РФВ“ 1907 р. кн. 4 Franz Kern: Die deutsche Satzlehre, 1883 р. і 1888 р., Берлін; працю Керна переповідав Евг. Бикъ: Нѣкоторыя предложенія для устраненія неточности грамматическихъ опредѣленій, „Педагогическій Сборникъ“ 1891 р. т. III (листопад) ст. 387-401; перший розділ цієї праці Керна переклав М. Фот, див. „Педаг. Сборникъ“ 1903 р. т. II кн. 5 ст. 426-451: Грамматическое предложеніе и логическое сужденіе. Е. Будде: Основы синтаксиса, Казань, 1912 р. ст. 12-14, 30, 32. М. А. Тростниковъ: Понятіе о членахъ предложенія, „Педаг. Сборн.“ 1903 р. III кн. 12 ст. 499-519. С. Браиловскій: О членахъ простого предложенія (відповідь М. Тростникову), „Педагог. Сборникъ“ 1904 р. т. II кн. 6 ст. 539-551, відповідь М. Тростникова С. Браїловському в „Пед. Сб.“ 1905 р. кн. 7 ст. 1-21. Д. Н. Кудрявскій: Введеніе въ языкознаніе, Юр'їв, 1913 р., ст. 115-119. В. Богородицкій: Общій Курсъ, 1913 р., ст. 288-289. Bečka Josef: Těsné a volné vazby větne, „Naše Řeč“ 1935 р. ч. 4 ст. 97-107. П. С. Билярскій: Сколько главныхъ частей въ предложеніи, опытъ критической оцѣнки успѣховъ русской грамматики, „ЖМНПр.“ 1857 р. ч. 94 ст. 265-302. K. Brugmann: Die Verschidenheit der Satzgestaltung. „Berichte über die Verhandl. der Säks. Ges. d. Wiss.“, філ. іст. відділ, Leipzig, 1918. Його ж: Die Syntax des einfachen Satzes im Indogermanischen, Берлін, 1925. Wegener Philipp: Der Wortsatz, „Indogerm. Forschungen“, Берлін, т. 39 ст. 1-26, 1921 р. Wunderlich H. und Reis H.: Der deutsche Satzbau, I-II, Stuttgart-Berlin, 1924-1925. Jodłowski St. Dr.: O istocie i nazwach niektórych części zdania, „Język Polski“ 1931 ч. 4 ст. 110-112. Ѳ. В. Ржига: О простомъ предложеніи въ русскомъ языкѣ, „РФВ“ 1885 р. т. 14 кн. 4 ст. 45-68, т. 15 кн. 2 ст. 1-32, т. 51 ст. 1 і далі 1904 р. И. Стефановскій: Къ вопросу о грамматическомъ разборѣ на урокахъ русскаго языка въ среднеучебныхъ заведеніяхъ, „Труды Педагог. Отд. Харк. Истор.-Фил. Общ“. 1896 р. вип. 3 ст. 135-141, Харків. Fr. Trávníček: Samostatné části věty v češtině, „Slavia“ 1928 — 1929 р. т. VII ст. 808-818. V. Jagić: Beiträge zur slavischen Syntax, Zur Analyse des einfachen Satzes, Відень, 1899 р., 88 ст. „Denkschriften“ 1899-1900, т. 46; рец. Pastrnka в „L. Fil.“ 1900. XXVII. 64-67.

Іван Огієнко.

Соборництво.

„Для одного народу —
одна літературна мова“.

Раз на рік — 22-го січня
Я соборність земель бороню;
В свою мову палку, патетичну
Не жалію додати вогню.

Цілий рік маю далі вже спокій,
Не роблю з того жадних турбот,
Відчуваючи в думці глибокій,
Що свого я села патріот.

Що сусідні́ї се́ла й повіти
Не обходять мене вже нічим,
Що про них турбуватись, боліти
Було б справді наївно-дурним.

Ну, а... землі, ті землі стокляті...
Що ж зробити для них можу я?...
В моїй власній, соборницькій хаті
Одинока соборність моя!

Буй Тур.

Буденні мовні прогріхи.

Серед справжньої повені всяких найбільш різноманітних похибок, що з ними зустрічаємося скрізь, — і в буденній мові, і в часописах та книжках, вибираю найбільш типові й уперті, подаючи їх у порядку частин мови, а далі з ділянки складні та лексики.

Іменники. Рід чоловічий. а) Ду-

же багато мороки мають у нас люди з відміною частого післявоєнного йменника „суддя“, що його до війни вживали в вигляді „судия, судія“ й привикли згідно з цим відміняти. Це бачимо головно в кличному й орудному однини, а саме: V¹ *суддé,* або *суддьó* (по-старому тут було „судіє“, в буденній мові „судійо“ на лад поль. sędzio) і I¹ *суддьою* на зразок давного „судією“ та за аналогією до відміни твердої (старостою). Тимчасом „суддя“ — це звичайний собі йменник чоловічого роду на *-я*, що відміняється зовсім правильно за м'якою жіночою відміною (на лад: земля, суниця), і тому мусить мати в кличному однини (V¹) *сýдде*, а в орудному однини (I¹) *суддéю.* Див. проф. І. Огієнко: „Словник місцевих слів“ (Жовква 1934, стр. 101).

б). Давальний однини прізвищ на *-ов, -ів*. Прізвищам, закінченим на *-ов, -ів*, даємо в D¹ закінчення *-у*, нпр.: Єфремову, Драгоманову, Семкову (в назовному: Єфремів, Драгоманів, Семків). Повинно б тут бути закінчення *-ові* („Єфремовові“), одначе це не добре звучить („-овові“), й тому заступаємо його давнім і вживаним у нас закінченням *-у* (І. Огієнко: „Чистота... 36-37, В. Сімович: Граматика 148). В Галичині ставлять тут зовсім хибно закінчення *-і*, нпр.: Драгоманові, Семкові, Василеві (наз. одн. Василів, „Діло“ ч. 217 з 16. VIII. 1935), а це був би давальний від прізвищ: Драгоман, Семко, Василь, або від особових імен: Семко, Василь.

Жіночий рід. а) Кличний однини. Бачимо плутатину при відміні модного тепер іменника „мóлодь“, що його дуже радо вживають замість уживаного вже рідше „молодіж“, головним чином у кличному однини. Майже завжди кажуть у нас у промовах „мóлоді“ замість правильного „мóлоде“, бо в іменниках приголосної відміни мусить бути в V¹ тільки закінчення *-е*.

б) Орудний однини: 1) порожнеч*ою* („Діло“ ч. 202. з 1934) і пожеж*ою* („Український Бескид“ ч. 31/1935) замість правильного „порожнеч*ею*“ і „пожежею“, бо ці йменники належать до м'якої, докладніш — мішаної відміни, що в ній ув орудному однини (I¹) мусить бути конче закінчення *-ею,* а закінчення *-ою* маємо в твердій відміні (модою, лавкою), звідкіля прийшло воно шляхом аналогії до таких іменників, як: порожнеча, пожежа й ін.

2) Вдаччю („Неділя“ з 11/II 1934), добиччю („Неділя“ ч. 32 з 1935), тисяччю (Т. Ґотьє: „Панна де Мопен“ II, 31, 186), медаллю („Діло“ ч. 215. з 14. серпня 1935.) замість правильних форм: вдачею, добичею, тисячею, медалею. Тут бачимо поплутання м'якої чи мішаної (закінчення *-а* після *ж, ч, ш, щ*, назовний: вдача, добича, тисяча, медаля) з відміною приголосною на лад орудного йменників: поміччю, річчю, ніччю (пор. проф. Огієнко: Рідне Писання І, 41 і Чистота... 46). Як бачимо з цитованих місць, найчастіш грішить тут наша преса.

в) Родовий множини: зор*ей* („Діло“ ч. 224. з 27/VIII 1933) замість зовсім правильного „зір“; подібно „бурей“ (Борщак-Мартель: „Мазепа“ 14). а навіть „чаплей“ („Діло“ ч. 224 з 24/VIII 1935) зам. „чапель“ і в ніякому роді „морей“ („Діло“ ч. 68 з 15 березня 1935. і Т. Ґотьє: op. cit I, 101). В обох останніх випадках повинно правильно бути: *бур* (І. Огієнко: Словник .. 13) і в другому слові „мор“. Одначе ці форми виглядали авторам на дуже дивовижні, й тому з аналогії давали вони їм закінчення родового множини іменників жіночої приголосної відміни *-ей* (річей, костей). Це зовсім неправильне, й тут звичайно ставлять закінчення G³ чоловічого роду *-ів* і вживають форми „морів“ (Проф. Огієнко: Словник 55, Проф. Є. Тимченко: Українська Граматика, Київ 1918, 27, В. Сімович: op. cit. 178).

Ніякий рід: 1) Постійно й уперто пишуть наші часописи „пр*и*зв*і*ще“ або „пр*и*зв*и*ще“ замість правильного „пр*і*зв*и*ще, про що вже часто згадувано в „РМ“ (І, 69). До поданих там міркувань додав би я ще одну заввагу, а саме: не можна писати „призвіще“ й тому, що в нашій мові нема наростка *-іще*, тільки *-ище*.

2) Давальний однини: відновленн*і* зам. відновленн*ю*. В „Ділі“ ч. 187 з 17. липня ц. р. читаємо: „Мала Антанта противиться відновленн*і* монархії в Австрії“. В D¹ маємо на ніякий рід

закінчення *-у* (тверда відміна) і *-ю* (м'яка), тому в даному випадку буде тільки *-ю*. Закінчення давального однини *і* повстало з помішання давального й місцевого тим більш, що давальний часто заступає місцевого, головно в західніх говорах (І. Огієнко: Чистота... 52-53). Тому, що замість місцевого „у відновленн*ю*" кажемо тепер „у відновленн*і*", перенесено хибно закінчення місцевого до давального й створено форму, що її ніяким чином не можна вживати.

3) Орудний однини: радіом чи радієм? — У „РМ" І, 184 пропонується форму „радіом" на лад таких слів, як автом, бюром, кіном і. ін. Я з цим не погоджуюся й пропоную в І[1] „радієм" (як маємо в „Словнику місцевих слів" Огієнка стр. 87). Хоч „радіо" в N[1] не пишемо *-йо*, бо це сполучення *іо* чужих слів, але *іо* вимовляємо м'яко *(йо)* і в відміні скрізь маємо закінчення м'які, а саме: родов. радія, дав. радію, місцев. у радію („Укр. Бескид" з 12/VIII. 1934). Тому теж і в орудному однини повинно бути „раді*є*м", а не „раді*о*м". Вище цитовані чужі слова: авто, кіно, бюро мають скрізь закінчення твердої відміни (G[1] авта, D[1] автові, L[1] авті) і тому правильно мають в орудному закінчення *-ом*. У зв'язку з цим прикметник від слова „радіо" не повинен бути „раді*о*вий" („Діло" ч. 215. з 14/VIII 1935), а „радієвий" (пор. Рідне Писання І, 60.)[1]

4) Називний множини: наші приладдя (Велз: Війна світів, ДВУ, 13), золоті проміння. Має бути: наше приладдя, або наші прилади, золоте проміння, або золоті промені. Збірні йменники ніякого роду, як: коріння, колосся, проміння, приладдя й ін. означують множину по своєму значенню (це множина логічна), й тому не мають ніколи граматичної множини.

5) Родовий множини (G[3]). а) Від іменника „письмо" вживають у нас здебільш у родовому множини „пи́сем" і „писе́м", і так подають: Голоскевич (Правописний Словник, Київ-Харків 1930, s. v. 185) і І. Огієнко (Чистота... 1925 р. ст. 205). Повинна тут бути чиста основа „письм", і так частково кажуть у Галичині, одначе тоді маємо збіг двох приголосних при кінці слова, це важко вимовляти й тому приходить тут вставне „о" й одержуємо форму „письом", як це пропонує Проф. Огієнко (Чистота... стр. 54). Маємо ще один вихід, а саме у Проф. Сімовича (op. cit. 174) зустрічаємо форму „письмів", утворену по аналогії до закінчення *-ів* у родовому множини чоловічих іменників. Як бачимо, питання цієї форми залишається відкрите[1].

б) Подібно в родовому множини (G[3]) від „вістря" маємо важку форму „вістр" (на кінці аж 3 приголосні), як читаємо в „Ділі" ч. 72 з 19. березня 1935: „... нема бритов та вістр до машинок до голення". На мою думку, тут мусить бути вставне „е" й тоді буде форма „вістер" (так подає теж Голоскевич: op. cit. 60), або краще не вживати цього слова й писати „гостряк" або „гострій", як подають у своїх словниках Грінченко й Голоскевич і вживають наддніпрянці (нпр. С. Пащенко у перекладі Стендаля: Абатесса ді Кастро, Відень, стр. 59).

Хибний правопис бачимо у словах: 1) *інжинер* („Діло" ч. 193/1935) замість правильного „інженер" або „інженір" („РМ" І, 66). По галицькому писали найчастіш „інжинір", але „інжинер" не вживали ніколи. 2) *Лікуванець* зам. ліккованець. Від „лікувати" маємо дієприкметник пасивний „ліккований" і від нього складено новий іменник (неологізм) лікован + ець. Тому *у* в слові „лікуванець" зовсім хибне, бо взяте хибно з дієйменника („РМ" 1935, 416).

Прикметники. 1) Творення прикметників від чужих слів.

---

[1] За академічним правописом слово „радіо" не змінюється, але допускається тільки орудний „радіом", як це й вияснено в „Рідній Мові" І, 184. Так подають і академічні словники. Але слово „радіо" так сильно поширилось, що стало вже в живім житті змінюватись, пішовши за зміною слова *радій*, чому в „Словнику місцевих слів" я слово *радіо* поставив поруч *радій*. І. Огієнко.

[1] Академічні видання подають форму G[3] *писем*, і це форма літературна. Через додання *-ний* до основи слова (що часто є форма G[3]) часто творяться прикметники: воєн-ний, писем-ний, церков-ний і т. ін. І навпаки: форми: воєнний, писемний і т. д. кажуть про G[3] воєн, писем і т. д. Форма *письмів* вульгарна. І. Огієнко.

У Галичині дуже люблять прикметники від чужих слів, здебільш латинських, утворені латинським наростком *-alis*, *-onalis*, скороченим після відпаду лат. закінч. *-is* у нар. *-аль*, *-ональ* + укр. наросток *-ний*. Таким чином повстають важкі й довгі слова, що їх не приймає сучасна літературна мова, як нпр. претенсіональний, офіціяльний, ґімназіяльний, провінціональний, професіональний. Яке в нас панує з цього боку безладдя, видно з того, що в цьому самому числі „Діла“ (ч. 207. з 6. серпня 1935.) маємо 2 формі: провінціяльний (театрик) і провінціональний (переулок). Одне з цих слів, а саме „провінціональний“ навіть не мало в лат. мові наростка *-onalis*, тільки *-alis* (provincialis), а одержало цей суфікс по аналогії до інших прикметників, здебільш утворених від іменників III. лат. відміни, як regio, natio, а саме: реґіональний, національний. У всіх цих словах уживають в Україні тільки наростка *-(ій)ний*, і тому ці слова виходять легкі, короткі й більш зукраїнщені: претенсійний, професійний, гімназійний, офіційний („Діло“ ч. 222 з 22/VIII. 1935) і вкінці провінційний, що його утворено на лад попередніх, хоч замість останнього прикметника вживають частіше „провінціяльний“ („Діло“ ч. 207. з 6. серпня 1935.), і так маємо в Огієнка, Голоскевича і в „Словнику чужомовних слів“ О. Бадана-Яворенка, Харків-Київ 1932. Про це неповно писала вже „Рідна Мова“ (I, 378-379).

2) М'які й тверді прикметники. Всупереч оголошеним досі застереженням і доказам („РМ“ I, 207-210) увійшло в нас у моду перебільшене хибне вживання м'якої відміни прикметника „рідний“ (хибно пишуть: рідня школа, рідного краю) й займенника „кожн*ий*“ („Неділя“ з 27/VIII 1933. пише „кожній“). І „рідн*ий*“, -а, -е і кожний (або кожен), -а -е відміняються, як прикметники твердої відміни.

Помилково теж уживають наші часописи твердої відміни прикметника „останн*ій*“, -я, -є, як це бачимо в „Ділі“ ч. 205. з 4. серпня ц. р.

3) Хибний правопис бачимо в прикметниках: 1) приїзний („Діло“ ч. 196/1935) замість „приїздний“ (уживають здебільш у Галичині, пор. „Діло“ ч. 242/1935), приїзни́й (Голоскевич), „приїзжий“ (давнє галицьке) і „приїжджий“ по-академічному правопису; 2) вижчий зам. академ. вищий; пишуть так „Вістник“ і нові письменники, пристосовуючи хибну аналогію до форми „нижчий“.

4) Ступенування прикметників. Сміливе ступенування бачимо в прикладах: а) найпанськіша вулиця („Діло“), розвиненіші сапери (Велз: op. cit. 44), залюдненіший острів (ibid. 7) і б) більш досвідченіший (Ч. Дікенс: Тяжкі часи ДВУ, стр. 196) й більш ласкавіша (ib. 198). У прикладах під а) частіш описове ступенування при допомозі порівняльних прислівників: більше й найбільше. Описово ступенуємо прикметники рідкі й маловживані, довгі й складані, а головним чином дієприкметники (І. Огієнко: Чистота... 95-96). Тому в даних випадках природніш сказати: найбільш панська вулиця, більш розвинені, більш залюднений. У прикладах б) маємо подвійне (описове й звичайне) ступенунування. Його вживають в Україні чужинці, що не мають почуття української мови. Але див. „РМ“ 1935 р. ст. 454.

(Кінець буде).

Перемишль. Євген Грицак.

Наші спортові організації й рідна мова.

Треба вже остаточно визнати, що спорт захоплює тепер найширші кола нашої молоді, сильно подобається їй й розвивається де-далі більше. Спортові організації ростуть і кількісно, і якісно. Молодь рветься до них, і з задоволенням управляється в найрізніших спортах. Школи поволі достосовуються до такого поширення спорту й пильнують захопити його до своїх рук. Повстали вже й вищі школи фізичного вихова́ння.

Для нашого віку, коли фізичне вихова́ння людности стало на порядок денний й підпало навіть державній опіці, спорт бу́де розвиватися й мусить стати поважним явищем нашого життя. Не

вільно тільки пускати його нам самопасом, на власну волю й бажання самої молоді або чужих керівників, — треба творити йому добру власну традицію, якнайбільш достосовану до потреб нашого національного життя.

Фізичне виховання людини має велике значення в її житті. Цього ніхто тепер не заперечує. Вся сила тільки в тому, щоб уміти нормально розвивати обидві людські культурі, — духову й фізичну. У нас на сто ладів повторюється староримська приповідка: „Здоровий розум — у здоровому тілі“ (Mens sana in corpore sano), але широкі маси звичайно розуміють цю приповідку занадто вузько або й неправильно, — ніби в здоровому тілі конче буде й здоровий розум. Живе життя занадто часто показує неправдивість такого розуміння, надаючи глибокий розум зовсім мізерному тілу. Римську приповідку треба б іще розуміти, як побажання, щоб здоровий розум був і в здоровому тілі, цебто — щоб була потрібна гармонія поміж культурою духовою й фізичною, бо це ж кожний знає, що розумніші люди звичайно занедбують свою фізичну культуру, а розум так само потребує відповідного плекання й гармонії цілого організму.

Стосунок поміж фізичною й духовою культурою людини такий самий, як стосунок поміж культурою матеріяльною й духовою народу: для користи людства розвиток цих культур мусить іти одночасно, одноразово й гармонійно. Без достосованої глибокої гармонії в розвитку цих культур як окрема особа, так і народ і людство розвиватимуться ненормально.

Духова культура — найміцніший і найцінніший ґрунт для розвитку людини й народу. Це підвалина його „здорового“ життя. Найбільший скарб народу. Всі свої сили кожен народ віддає найперше на розвиток своєї духової культури. Народ, що має високу духову культуру, легко будує собі найкраще політичне життя, будує його по своїй волі, а не за вказівками інших.

Фізична культура людини (здоров'я, зграбність, зручність і т. ін.), як і матеріяльна народу, мусить відповідно достосуватись до культури духової. Горе тій людині, що її фізична культура буде перевищувати її культуру духову: убогість духа не дасть їй можливости належно використати свої фізичні багатства!

Усе вищесказане особливо стосується до всіх спортових, скавтських і т. ін. організацій недержавного народу, — вони повинні дбати відповідно й про свою духову культуру, але конче на національних основах. Провідники цих організацій мусять пильнувати, щоб усі їхні члени нормально розвивались і в національній духовій культурі, без чого вони не стануть корисними й свідомими членами свого народу.

Рідна мова — основа національної культури, а соборна літературна мова, крім того — основа свідомости й культури нації. Політичний стан нашого народу тепер такий, що небагато нашої молоді навчається української мови по школах, а якщо й навчається, то часто не так, як би належало. А коли так, нехай же всі наші спортові організації конче займуться плеканням знання своєї соборної літературної мови. Нехай не буде в її рядах молоді, що добре не знала б своєї літературної мови й вимови. Міру цього знання треба зробити спортом, й треба його відповідно нагороджувати, заохочуючи тим молодь до рідномовної праці. Треба на кожному кроці любовно плекати й глибоко защіплювати кожному спортовцеві найголовніше рідномовне гасло: „Для одного народу — одна літературна мова й вимова, один правопис“.

Знання рідномовних обов'язків сильно підносить національну свідомість, а вона — найкращий ґрунт для вивчення й розвитку соборної літературної мови. Ось через це від кожного спортовця треба конче вимагати доброго й докладного знання всіх своїх рідномовних обов'язків, що тепер зробити не трудно, — допоможе „Рідна Мова“, а також і мій курс: „Наука про рідномовні обов'яки“. Цим курсом не треба легковажити; защепіть його всім нашим спортовцям, а це буде добрий ґрунт зробити їх національно сильними[1].

[1] Курс цей буде друкуватися в найближчих числах „Рідної Мови“.

Де можна, нехай спортові організації конче закладають курси для вивчення своєї соборної літературної мови, й нехай вимагають від кожного спортовця доброго знання цієї мови й вимови та свого соборного правопису. На цих же курсах нехай спортовці глибоко вистудіюють і „Науку про рідномовні обов'язки", що зробить їх рідномовно свідомими й карними членами своєї нації. Коли б же спортові організації не могли закласти потрібних курсів, нехай навчання рідної мови й рідномовних обов'язків перенесуть до родини кожного спортовця, — нехай тільки вкажуть кожному потрібні підручники й нехай вимагають від усіх цього знання.

Добре знання соборної літературної мови, а до того й рідномовних обов'язків, — це родючий ґрунт для розвитку духової національної культури. Знавці цих наук будуть найкращий елемент для спортових організацій, бо власне їм найбільше придасться фізична культура, — вона буде йти в парі з культурою духовою. А все це разом витворить найкращого громадянина: національно свідомого, фізично здорового. Соборна літературна мова стане основою свідомости про всенаціональну одність, а вона надасть сили цілому народові. Не забуваймо взагалі, що соборна літературна мова — найперша основа життя кожної нації.

Скажуть мені, що навчання чи плекання літературної мови — то не обов'язок спортових організацій, — для того існують школи. Так, у народів державних літературної мови навчає найперше школа, але народ недержавний шкіл таких не має, а тому мусить використовувати для цього кожну свою організацію, кожну нагоду. До спортових організацій часто вступають одиниці національно несвідомі, — нехай же ці організації зроблять їх мовно свідомими! Думаю, що й для спортових організацій служба Народові — найвище завдання, а воно й вимагає давати Йому найсвідоміших членів. Бож у недержавного народу всі без винятку інституції працюють і для підняття свідомости народу, — свого найпершого, звичайно неписаного, завдання.

Мовна реальна дійсність наших спортових організацій, поки що, жалюгідна. Скільки доводилось мені бачити наших спортовців, не знаходив я серед них юнаків, що знали б свої рідномовні обов'язки. Літературної мови вони не знають, говорять тільки по-місцевому, пишуть кожний своїм правописом, та й взагалі до своєї рідної мови повищеного інтересу не виявляють... Так далі бути не може, — мусимо зробити свою спортову молодь — основу нашого майбутнього — мовно зовсім свідомою.

Всі наші спортові видання видаються місцевими говірковими мовами, кожне має свій власний правопис. Чи це ж добрий приклад для спортовців навчитися всенаціональної одности? А молодь же треба виховувати найперше на почутті одности цілого нашого народу; чим же це робитимете, як не зразками доброї соборної літературної мови? Але таких зразків самі спортові видання не дають.

Спортова наша термінологія — також жалюгідна. Ніхто ще коло неї поважно не ходив. Керівники спортових організацій мусять звернути на неї якнайпильнішу увагу, й мусять таки виробити собі найкращу термінологію. І вживати конче тільки однієї, — для всіх спільної соборної спортової термінології. Не вільно робити так, як це маємо тепер: кожний спортовий журнал має свою термінологію. З анархією спортової термінології давно вже час покінчити. Не забуваймо, що всяка анархія — правописна, термінологічна чи мовна, — тягне за собою й анархію духову, найбільшого ворога недержавного народу.

Недержавний народ, що прагне стати державним, мусить скрізь защіплювати своїй молоді ідею віддано служити народові. Все для народу, — для його свідомости, соборности, сили. Спільна літературна мова найсильніше зцементовує народ у свідому націю. Усі спортові організації мусять глибоко це зрозуміти, завжди пам'ятати й вимагати від своїх спортовців найкращого знання своєї літературної мови й літературних обов'язків.

13. VIII. 1935. Іван Огієнко.

Навчання літературної мови в Бучацькому »Гуртковi Плекання Рідної Мови«.

Наш „Гурток Плекання Рідної Мови“ був добре поставлений із самого початку. Відбувались лекції двічі на тиждень. Програма кожної лекції така, що вперед м-р Крутовський, славіст Краківського Університету, провóдив нову лекцію, що попéреду була обговорена зо мною, щоб між нами, учителями, не було різниці думок. Нова лекція складалась із трьох частин, а саме: „Частина граматична“, „Нові слова“ та „Наголоси“.

„Нові слова“ — це приведення та обговорення якогось числа (частіше десяти) літературних слів, нашій інтелігенції зовсім абó мало знаних, абó хоч і знаних, алé не вживаних. В частині: „Наголоси“ подавались слова знані, алé з літературним наголосом іншим, ніж галицький, теж із десять.

По скінченні нової лекції учитель проказував, щó з неї треба записати в записнику́ в відділі: „Граматика“, „Нові слова“ та „Наголоси“, бо на такі відділи поділено вперед записни́к. Учитель проказував, і всі одночасно писали.

Перш, ніж приступити до нової лекції, я сам із членами Гуртка повторював матеріял, узятий на попередній лекції, доповнюючи та вияснюючи його в міру потреби. Тоді теж перепитував. Частенько, для вправи, давалось членам перекладати на літературну українську мову цілі польські речення.

Нашими посібниками в навчанні були праці проф. Ів. Огієнка: „Рідне Писання“ та „Словник місцевих слів“. Крім цього, живим довідникóм наддніпрянської літературної української мови була п. Євгенія Савчукова, з Харківщини, люди́на з вищою освітою, що добре знає живу, народню мову. Вона справляла наші похибки та свідчила, що навчання проф. І. Огієнка — не його видумка, чим бажали б заспокóїти своє сумління ті, що не хотять признатись, що не знають своєї мови та не хотять її навчитись, — а тільки справжня народня мова багатоміліонного населення, науково обоснована та усистематизована. З цього бачимо, що навчительський збір нашого Гуртка складався з трьох осіб, що працював згідно та справно, оживлений однією ідеєю.

Певна річ, що такий Гурток можливий був тільки тоді, коли побачили світ такі твори, як вище згадані, що навчають систематично літературної української мови. Досі ми тільки знали, що наддніпрянці говорять і пишуть якоюсь іншою, як наша, мовою. Цю мову ми мало розуміли, й ні в думку не покладали собі, щоб від нас коли вимагали, ради єдности літературної мови, говорити та писати мовою наддніпрянською, бо наша, „галицька мова“, мовляв, тільки місцева!

Коли ж таке „дивне“ домагання таки нам поставили, видаючи одночасно відповідні посібники, ми сильно пручаємось, хоча мусимо признати глибоку доцільність такого домагання.

Та головне лихо в тому, що, щоб знати щось, треба... вчитись, а ми, особливо старші, не любимо й не хочемо вчитись! Виправдуємось тим, що, мовляв, нехай уже наша молодь учиться в школах, бо нам уже пізно! Нехай і так, але ж молодь у́чать в школі старші, а вони, сказано, не хочуть учитись! Таким чином родиться безвихідне положення, й знання літературної мови ані трохи не поступає.

Наш Гурток відбув досі 20 навчальних сходин. Упродовж цієї праці досягли найбільшого: всі зрозуміли необхідність навчатись літературної мови, і то навчатись невпинно й серйозно, цілими роками, бо ми надто відстали від духа справжньої літературної мови та мусимо її вчитись, як чужої, а така праця — не легка!

Далі, члени Гуртка переконались, що ми найпростішого речення не вміємо сказати чисто по-українськи, бо в нас або не літературні слова чи наголос, абó чужа складня́. Вкінці виявилось, що нам, із-за незна́ння мови, просто недоступні новітні твори наддніпрянських письменників, таких, як Васи́льченко, Тичина,

Хвильовий, Рильський та ін. Це тому, що в них мова сильно розвинута за короткий, але плідний час української революції, а нас на цім бенкеті розвою літературної мови не було!

Вертаючись до Гуртка, треба ще сказати, що зразу члени з недовір'ям ставились до того, чого їх навчали. Все здавалось їм якесь дивне, натягнуте, небувале. Згодом таке упередження щезало; гуртківці набирали охоти вчитись для себе й для своїх найближчих, особливо дітей, щоб змалку привикали правильно говорити.

На жаль, цей добрий наш настрій розбивавсь об тверду, як скеля, дійсність! Усе оточення нічого не знало та не хотіло знати про якусь „нову" мову. Не тільки в хаті, але скрізь, — у школі, в церкві, по товариствах, кооперативах, зборах, касинах і т. д. панувала всевладно галицька польсько-українська говірка, не думаючи здавати позицій. Не то старі, — навіть діти не радо приймали нові слова. Молодь, із природи своєї жадна новостей, у мовній справі показалась консервативна, соромлячись говорити йнакше, як досі!

У цих обставинах наш Гурток був подібний до малесенького острівця, кинено на розбурхані води безмежного океану, повного байдужности, а не рідко — й глуму!

А ми сподівались чогось іншого! Сподівались, що наш Гурток буде один із сотень гуртків, що густою сіткою покриють увесь наш край із ціллю щонайшвидше здійснити велику культурну ідею, що на ній стоїть і нею живе кожний справжній народ. Ця ідея всім народам зрозуміла та дорога, а тільки одному українському народові байдужа...

„Рідна Мова" закликала та закликає засновувати „Гуртки Плекання Рідної Мови", але досі, як бачимо, без великої вдачі... В цій же „Рідній Мові" була згадка, що в двох чи трьох місцевостях заснували Гурток, та й стільки! Не чутно нічого про діяльність цих Гуртків, за винятком Бучацького Гуртка. У Львові, осередку нашого національного життя, не має „Гуртка Плекання Рідної Мови". Мабуть, наш Гурток, що виконує послідовно своє велика завдання — одинокий.

Сумна дійсність, але правдива!

У програму нашого Гуртка входило читання вголос українських письменників, що мають зразкову мову: Марко Вовчок, Тичина, Рильський. Найбільше читала п. Євгенія Савчукова, щоб гуртківці прислухались до музикальности української мови з її питомими вимовою та наголосом, для галичан — просто сенсаційним!

Із прочитаного переконувались, що літературна наша мова, хоч може для нас і „дивна", а таки гарна, жива, чиста українська мова без говіркових наших архаїзмів та полонізмів у словництві та складні, і що варт її основно пізнати та навчитись!

Навчання літературної мови за допомогою відповідної лектури пішло б швидкими кроками вперед, та — лихо — цієї лектури обмаль, бо найчастіш попадають у руки галицького українця старі й новіші видання, писані мовою галицького інтелігента, що, як відомо, далеко відкотилась навіть від народньої мови галицького села.

Вплив цієї місцевої літературної галицької мови в слові та письмі такий могучий, що через неї змінюють собі свою добру мову й галицький селянин, і українець із Великої України, що доля закинула його між Галичан. Із пут цієї мови не міг визволитись, як знаємо, й великий Франко!

Той, хто хоче поступати в знанні літературної мови, повинен читати тільки книжки, писані доброю літературною мовою. А коли б ми стали вибагливіші в мовній справі, тоді й наші письменники та журналісти наввипередки вчились би літературної мови.

Багато для справи одности нашої літературної мови зробила „Рідна Мова", на жаль, іще й досі мало поширена. Вона, на мою думку, повинна б стати приступною та цікавою для найширших кругів свого громадянства.

Бучач. Ярослав Марків.

Деякі причини незнання рідної мови.

Як лікувати цю недугу.

Як не прикро, але мусимо признатися, що свою рідну мову знає в нас добре тільки невеликий гурт громадян. Решта — це мовні незнайки, що гірше — часом руїнники прегарної української мови.

Зараз у нас таке, що соромимося, скажімо, говорити зле по-чужому, але рідну мову вільно нам занедбувати, можна калічити, перекручувати слова, речення, вживати полонізмів і інш. -ізмів (включно з варваризмами).

Де причина цьому? Багато їх і різнорідні вони.

XV, XVI і ін. сторіччя — це в Західній Европі переломові хвилі на мовному полі. Релігійна боротьба, що пролітала тоді Францію, Німеччину, Англію, Чехословаччину і ін., видвигнула на денне світло мову простолюддя.[1] Безперечно: Лютер, Гус і інші „революціонери“ не робили цього тільки для видвигнення мови й її культивування, а мали далеко йнакші наміри. Та, як там воно не було, раз воскресле народнє слово здобуває права горожанства, щоб щораз дужче досконалитись, ширшати, рости вглибину й творити модерні нації-моноліти.

Добре знання рідної мови є там отже головне завдання кожної інтелігентної людини. Сказали б ми: ця потреба є вже там у крові.

1772 рік у Галичині, коли Австрія приходить панувати, це тьмаві мряки на кожній ділянці. Рідну мову знає тільки хлоп і малоосвічене духовенство. І плісніє рідне слово, плекане своєрідно в кожній сторононці. Хто ж тоді мав защепити любов до рідного слова, коли ті, що щось знали, воліли мову чужу? І аж у початках XIX в., завдяки безсмертному Маркіянові Шашкевичеві, родиться в болях гомін рідної мови. Не легше прийшлось це в російській Україні за Йвана Котляревського й пізніш. Австрія ще сяк-так (політична тактика!) толерувала українство, зате Росія Валуївським наказом примушує все мовчати. Галичина й російська Україна живуть своїм окремішнім життям. У нас люби тирольці сходу, там — царесловіє одами й поклони вищим, а вислід: масове ренегатство. Тільки час-від-часу, як метеор, блисне протест (Шашкевич, Шевченко й ін.), і знову тиша. Тому не дивниця, що, коли 1619 р. могли ми мати граматику, що її сусіди нам заздрили, так довоєнні наші надбання в мовній ділянці були замалі. Не було держави, не було своїх університетів, своїх професорів, не було нічого. Ніхто не вчив нас шанувати свого! Ніхто не вказував, що без однієї літературної соборної мови будемо етнічною масою, а не сильною нацією. І виростали ми в рабській покорі...

Тому Великий День не міг зробити багато на мовнім фронті, не зважаючи на найкращі хотіння. Бо до цього треба було тривалого підготування, обліченого на приповідку: „І капля паданням довбає камінь“. Минув Воскресення Мент, — і знов, як було. Розгардіяш і байдужість (не тільки щодо мови!). Коли ж ухвалено вкінці в радянській Україні нового правописа, що над ним працювало багато вчених, і що відповідав духові нашої мови, тоді що? Скінчилося на тому, що „Наукове Т-во ім. Шевченка“ у Львові прийняло цього правописа, а загал говорить і пише й далі, як хоче. Отож то: брак у нас авторитетної... сили! Коли дейнакше незнання рідної мови — то перешкода до якогобудь становища, то в нас нікого не питають, знаєш ти рідну мову? а тільки: „чи н а ш ти“?... Цікаво, як 90% нашої інтелігенції вважає себе „інтелігентною“, не знаючи своєї літературної мови, коли ж основною прикметою інтелігентського стану є — докладне знання цієї мови... Мовний анальфабет — не інтелігент! Чи ж то так важко платити 50 гр. місячно на свій мовний журнал? Ну, та це, скажімо, вина виховання, неволі, бездержавности. Але бо маємо й інші типи!

---

[1] Докладно розповідає про це І. Огієнко в І т. своєї праці: „Українська літературна мова XVI ст.“, 1930 р. Див. іще в „РМ“ 1934 р. ч. 4 ст. 131-133.

„Я — каже — говб́р'ю добре, зате ви: зле". Це всякі бессервіссери, що негодні стерпіти, щоб хтось без їх допомоги міг ширити рідномовні (і взагалі всякі!) гасла, що хтось не прохає їх уклінно, не напихається, а сам верстає шлях у почутті сповнювання важкого, великого, епохового діла!

Або кажуть: „Я — старий. Де мені ще раз переучуватися!" І ми цікаві знати, скільки ті люди мусіли в житті безпотрібно чогось учитися, скільки тратили часу на марниці! А рідній мові раз у місяць посвятити 3-4 години — це... важко. Бож вони вже її раз (певне!) вчилися! Ба: годинами студіювали! Чому нічого ніхто на те не каже, що прим. правник мусить щодня (sic!) щось нове вивчати (навіть найповажніші віком!), медик теж усе новості студіює, інженер так само ітд., ітд., хоч усі вже раз це вивчали?...

Само собою, — треба звернути належну увагу на школи. Бо, коли хто пересякнувся через кільканадцять літ говіркою та фразами, як: „Нам не треба огієнківщини", годі припускати, щоб він потім мав охоту вивчати рідну мову, оцю буцім огієнківщину. Мусимо мати вплив на вчителів. Не віримо, щоб багато з проміж них учились добровільно літературної мови (бо: невільно!!) Треба створити авторитетний центр, що прямо примусив би всіх самим навчатися й молодь учити однієї літературної мови й вимови. В щоденній пресі звертав підписаний увагу на те, щоб майбутній Український Конгрес мав м. і. Комісію, що її завданням було б будити національну енергію й гідність на всіх ділянках. Тут додамо, що та Комісія насамперед звернула б належну увагу на мовну ниву, морально змусивши всіх і вся вчитися літературної мови. Коли Конгрес має мати всеукраїнське значення та престіж, і коли м. і. його завданням буде зцементувати українську націю, то мусить зачати від мови!

В окремій статті в пресі підкреслювали ми, кілька втрат поніс український народ через асиміляцію! Тут прикинемо: сталося це тому, що скарб цінний занедбано, мови не пошановано. Вдруге взиваємо: Український Конгрес мусить цю справу рушити! Не можна її лишити виключно на плечах однієї людини! Інакше відповість перед історією і дітьми дітей своїх. Конгрес вплине на шкільну владу в усіх країнах і в еміграційних осередках безпосередньо, або за допомогою парламентарної репрезентації вживе відповідних заходів перед Лігою Націй, та розтрубить чужинною пресою (при помочі Укр. Бюр), що винні народи українському народові в ділянці мови.

Коли ж матимемо вже раз такий великий моральний авторитет (заступлені всі партії, всі еміграції), тоді зникнуть доморослі бессервіссери, а байдужі й антиогієнки скрахують! Одне незрозуміле нам: Чому наші товариства, що м. ін. мають за завдання плекати рідну культуру: „Просвіта", „Рідна Школа" й т. ін., чому вони досіль бодай не помогли, коли вже самі не пропагують рідномовних ідей? Чи не можна приказати (sic! приказати, не поручити) читальням ітд. передплатити журнал „Рідна Мова" й творити „Гуртки Плекання Рідної Мови"? 5.000 згорою клітин — це була б авторитетна мовна армія! Не дорікаємо нікому, але дивує нас байдужність... А вже прямо годі собі вияснити, чому, прикладом, „Нива", „Архиепархіяльні відомості" ітп. видання друкуються такого „квітчастою" мовою! Чи ж приклад князя церкви — ніщо? Хто ж із нас був би „аж" такий наївний (кажучи делікатно) вживати говірки, коли б усі наші видавництва, преса і ін. писалися прекрасною, всім зрозумілою, літературною мовою?

Напевно тоді низи й загал говорили б поправно!

Мало мати зрозуміння до гарних ідей, — треба їх подати на чистім підносі! Мовний естет майже немає нагоди „приємно" читати наші видання...

На жаль — загалові далеко до розуміння цих засад.

Найкраща метода побороти неграмотність у ланці мови — це живе слово. Ось приклад. Мале містечко Підкамінь. Все є нагода бути зо всіма. Тому автор пильнує все говорити доброю мовою й вимовою. І не довго, від XI. 1933 видно поправу. Без окремої науки (кілька лекцій годі вважати курсом). Стрінете тепер

міщанина, що пильнує говорити літературною мовою. Або таке: у тітки автора є 5-літній синок. Він все пильно слухав нашу розмову, а тепер інколи поправляє мову тітці, кажучи: „Вуйцьо не так казав"!

Більше, гадаємо, не треба прикладів. Тому звертаємось до всіх тих, кому дорога направду (не на словах!) рідна мова: пильнуйте говорити тільки літературною мовою й вимовою, і так само писати! Хоч би з вас спочатку й сміялися! Тоді зробите найбільшу роботу, бо вб'єте те, до чого нас привчили століття неволі, брак проводу, брак доброї своєї школи, бо вб'єте етнічну масу, а створите модерну націю, що, з'єдинена мовно, засяє в народів вольних колі.

Підкамінь. М-р Богдан Садовський.

Початкова Граматика української літературної мови.

Частина друга.

18. Мішана й приголосна відміна.

Упав ніж. Нема ножа. Радий ножеві. Купив ножа. Кинув ножем. Щербина на ножі.

Велика радість. Багато радости. Дивувались радості. Ділюся радістю своєю. Всі мої радості минулися.

Які іменники відмінюються за мішаною відміною? Чому вона мішана? Котрі відмінки в ній ідуть за м'якою відміною? Розкажіть про приголосну відміну. Різні відмінки -- це форми якого члена речення?

Крім відміни твердої та м'якої буває ще відміна мішана та приголосна. До **мішаної** відміни відносяться іменники всіх трьох родів, що вдавнину були відміни м'якої, а тепер змінюються за твердою відміною, але деякі відмінки змінюють по-давньому за відміною м'якою. Сюди належать ті іменники, що закінчуються на шелесну *ж*, *ч*, *ш*, *щ*, або мають її перед закінченням *-а*, *-е*, а також слова на *-яр*. Як ми знаємо, шелесні та *р* були колись м'які, тепер же ствердли, але по деяких відмінках іще позосталися сліди колишньої їхньої м'якости. А саме, за м'якою відміною йдуть тут оці три відмінки в словах чоловічого роду: давальний *-еві* (а не *-ові*), орудний *-ем* (а не *-ом*) і назовний множини *-і* (а не *-и*): школяр*еві*, школяр*ем*, школяр*і*; в словах жіночого роду: родовий *-і* (а не *-и*), кличний *-е* (а не *-о*), орудний *-ею* (а не *-ою*) і назовний множини *-і* (а не *-и*): круч*і*, круч*е*, круч*ею*, круч*і*; в словах ніякого роду орудний на *-ем* (а не на *-ом*): огнищ*ем*.

До **приголосної** відміни відносяться іменники жіночого роду на м'який приголосний, цебто на *-ь* або на приголосний, що колись був м'яким, але тепер ствердь, а саме: на губний *-б*, *-в*, на звук *-р* чи на шелесний *-ж*, *-ч*, *-ш*, *щ*. Із слів ніякого роду до цієї відміни відносяться назви малих істот і речей на *а*, *-я* з наростками *т*, *н*.

Замітки про ці відміни див. далі в завданнях 113-122.

Закінчення приголосної відміни.

Відмінки	Жіночий рід		Ніякий рід	
	Однина	Множ.	Однина	Множ.
1. Наз.	-ь	-і	-я, -а	-а
2. Род.	и	ей	и	-т, -н
3. Дав.	і	ям	і	-ам
4. Знах.	ь	і	я, а	-а
5. Клич.	е	і	я, а	-а
6. Оруд.	ю	ьми, ями	ям, ам	-ами
7. Місц.	і	ях	і	-ах

Завдання 113. Полінійте ось так і напишіть відміну оцих слів: борщ, квач, кіш, муж, газетяр, каменяр, коминяр.

Мішана відміна чол. роду.

Давальний одн.	Орудний одн.	Назовний мн.
-еві (а не *-ові*).	*-ем* (а не *-ом*).	*-і* (а не *-и*)
ножеві	*ножем*	*ножі*

Завдання 114. Спишіть оці форми орудного однини й замість ... поставте *-ом* чи *-ем*, *-ою* чи *-ею*.

Меч..., нож..., корж..., ковш..., борщ..., хрущ..., вол..., душ..., пущ..., круч..., діж..., горож..., годин...

Завдання 115. Полінійте ось так ліву сторону зшитка (для одниий) й праву (для множини) і на-

пишіть зміну оцих слів на *-ість*: певність, радість, веселість, гордість, міцність, старість.

Запам'ятайте, що в словах на *-ість* при відміні все пишемо на кінці *-і* (а не *-и*), крім родового однини, де пишемо *-и* (а в Великій Україні тепер пишуть, за живою вимовою, і тут *-і*).

Завдання 118. Спишіть оці речення й підкресліть форму орудного жіночого роду:

На базарі торгували сіллю, маззю, міддю. Стіни обвішано папороттю, щоб мухи труїлися. Вчепилися віссю, та й зламали її. Не хвалися своєю міццю, а розумом. Жила мишка під піччю, годувалася всілякою річчю.

Відміна слів на **-ість.** *Однина.*

Назовний	Родовий	Давальний	Знахідний	Кличний	Орудний	Місцевий
-ість	-ости	-ості	-ість	-осте	-істю	-ості
радість	*радости*	*радості*	*радість*	*радосте*	*радістю*	*радості*

Відміна слів на **-ість.** *Множина.*

Назовний	Родовий	Давальний	Знахідний	Кличний	Орудний	Місцевий
-ості	-остей	-остям	-ості	-ості	-остями	-остях
радості	*радостей*	*радостям*	*радості*	*радості*	*радостями*	*радостях*

Завдання 116. Запам'ятайте, що в назовному відмінку (підмет) кажемо *мати*, а в знахідному — *матір;* не пишіть говірково *матір* за підмета, цебто як назовний відмінок! Спишіть оці приклади з Шевченка:

Пишалася синами мати. Тяжко матір покидати. Стала мати зятя єднати. Хто матір забуває, того Бог карає.

Коли пишемо *мати*, а коли *матір?*

Завдання 116а. Кличний відмінок слів приголосної відміни тепер закінчується тільки на *-е:* молоде, радосте. Архаїчного закінчення *-и*, ще живого в західніх говорах, не вживаємо в літературній мові. Скажіть таких п'ять прикладів від слів на *-ь*.

Завдання 117. Добре запам'ятайте оці правила про закінчення орудного відмінка однини жіночого роду: У словах приголосної відміни в оруднім відмінку: а) *о* та *е* переходять на *і*; б) приголосна, коли вона не губна і коли стоїть між голосними, подвоюється; в) на кінці пишемо *-ю* також і по шелесних: сіллю, ціллю, тінню, міддю, маззю, віссю, міццю, річчю, ніччю, поміччю, любов'ю, кров'ю, матір'ю. Коли перед подвоюваним звуком стоїть приголосний, то подвоєння не буває: вдячністю, кістю, смертю, лагідністю, терпеливістю, прихильністю, жовчю, харчю. Архаїчних говіркових форм: річею, цілею, смертею, нетерпеливостию, помочею і т. ін. літературна мова вже не вживає, як місцевих.

Пам'ятайте, що слова на -жа, -ча, -ша, -ща мають орудний тільки на *-ею* (а не *-ою* і не *-ю* з подвоєнням приголосної): тисячею (а не тисячою чи тисяччю). Уживаємо форми *медаля* (а не медаль), а тому орудний буде медалею (а не медаллю), так само: ролею (від „роля").

Випишіть до зшитка всі подані тут форми орудного відмінка.

Завдання 119. Спишіть до зшитка орудний однини від оцих слів: сіль, мідь, мазь, вісь, тінь, папороть, міць, піч, річ, ніч; тисяча, медаля.

Завдання 120. Добре запам'ятайте оці правила: Орудний відмінок множини жіночого роду приголосної відміни має закінчення: 1. Основне, давнє *-ьми:* гістьми, грудьми́, сіньми, кістьми, дверми, курми, людьми, саньми, свиньми. 2. Нове *-ями*, *-ами*: тінями, вісями, ночами, річами, ко́сами й кісьми; слізьми́ і сльозами.

Випишіть до зшитка всі подані тут форми орудного відмінка.

Завдання 121. Слова приголосної відміни ніякого роду мають *т* у кінці основи, і відмінюються так: І. IV. V: ягня, лоша, II: ягняти, лошати, III. VII: ягняті, лошаті, VI: ягням, лошам; множина: I. IV. V: ягнята, лошата, II: ягнят, лошат, III: ягнятам, лошатам, VI: ягнятами, лошатами, VII: ягнятах, лошатах.

Слово *ім'я* має наросток *н* і відмінюється так само: І. IV. V: ім'я, II: імени, III. VII: імені, VI: ім'ям, множина: I. IV. V: імена, II: імен, III: іменам, VI: іменами, VII: іменах.

По шелесних звуках у словах цієї відміни (з *-ти* в родовому) на кінці пишемо *-а* (а не *-я*): індича, княжа, лоша.

Полічіте, як у завданні 115, і напишіть відміну оцих слів: курча, княжа, тім'я, сім'я.

Завдання 122. Напишіть оповіданнячко: *Наша річка.*

19. Відміна слів на -р.

Цар, царя́, царе́ві, ца́рю, царе́м, в царе́ві; царі, царів, царя́м, царя́ми, в царя́х. Коміса́р, коміса́ра, коміса́рові, комі-

са́ре, коміса́ром, в коміса́реві; коміса́ри, коміса́рів, коміса́рам, коміса́рами, коміса́рах.

Шкляр, шкляра́, шкляре́ві, шкля́ре, шкляре́м, в шкляре́ві; шклярі́, шклярі́в, шкляра́м, шкляра́ми, на шкляра́х.

Царь, манастырь, товаръ.

За якими відмінами змінюються слова на *-р*? Чому ці слова належать до різних відмін? Котрі слова на *-р* належать до відміни твердої, м'якої чи мішаної?

Слова на *-р* чоловічого роду відмінюються за всіма трьома відмінами. До **м'якої** відміни належать ті слова на *-ар*, що походять із давнього -арь, свої й запозичені, а також слова на *-ир* (з давнього -ырь): цар, манастир, цих слів найбільше. До **твердої** відміни відносяться ті слова на *-ар*, що походять із давнього -аръ (наголос у них при відміні усе на однім і тім складі, що й у відмінку назовному), а також слова на *-ір*, *-ур*, *-ер*, *-ор* самовар, явір, доктор. Слова, що закінчуються на наголошене *-я́р* (свої назви заняття) належать до **мішаної** відміни: шкляр.

В словах на *-р* на кінці ніколи не пишемо *ь* (вдавнину писали).

Зміна слів на -р.

Число	Відмінки	Тверда відміна	М'яка	Мішана
Однина́	1. Назовни́й	-ар, -ір, -ур, -ор, -ер	-ар, -ир	-я́р
	2. Родови́й	-ра	-ря	-ра
	3. Дава́льний	-рові	-реві	-реві
	4. Знахідни́й	Як назовний або родовий		
	5. Кли́чний	-ре	-рю	-ре, -ру
	6. Ору́дний	-ром	-рем	-рем
	7. Місце́вий	-рі, -рові	-рі, -реві	-рі, -реві
Множина́	1. Назовни́й	-ри	-рі	-рі
	2. Родови́й	-рів	-рів	-рів
	3. Дава́льний	-рам	-рям	-рам
	4. Знахідни́й	Як назовний або родовий		
	5. Кли́чний	-ри	-рі	-рі
	6. Ору́дний	-рами	-рями	-рами
	7. Місце́вий	-рах	-рях	-рах

Завдання 123. Перепишіть і запам'ятайте оце: До найбільшої м'якої відміни слів на *-р* належать іменники на *-ар* (давне -арь), свої й запозичені, а саме: аптекар, байкар, бляхар, бондар, бібліотекар, ві́втар, вівчар, владар, володар, воротар, гаптар, гарбар, грабар, ганчар, господар, дзвонар, дикар, димар, друкар, дукар, женивар, звіздар, злидар, знахар, золотар, інвентар, каламар, календар, келар, кесар, ключар, книгар, кобзар, кожухар, косар, крамар, кухар, ледар, лимар, линтвар, лихвар, лицар, лікар, ліхтар, лодар, ложкар, млинар, нотар, орендар, паламар, пахар, пачкар, пекар, писар, плугатар, поштар, проводар, пролетар, пушкар, рибар, римар, рицар, різбар, секретар, скотар, слюсар, сницар, сухар, титар, токар, цар, цвинтар, цісар, чагар, чоботар, шахвар, шинкар, штукар і т. ін. Сюди належать і слова на *-ир* (давне -ырь): багатир, козир, манастир, поводир, проводир, псалтир, пузир, упир і ін.

Багато з цих слів при зміні мають наголос на кінцевому складі. Перевірте це.

Завдання 124. Перепишіть і запам'ятайте оце: Оці слова на *-ар* змінюються за т в е р д о ю відміною (вони вдавнину не закінчувалися на -арь, але на -аръ): амбар, антиквар, архівар, базар, ветеринар, Волосожар, гусар, жандар, кашовар, комісар, куховар, пивовар, пожар, самовар, сахар, семінар, товар, хлібодар, яничар і ін. Наголос у цих словах незмінний, цебто при відміні слова остається на тім самім складі. Сюди належать також слова, що їхне *-р* корінне або само творить наросток: шар, дар, жар, узвар, двір, звір, пир, вир, мир, шнур, мур, щур. До твердої відміни належать і слова на *-ір* та *-ур*: комір, явір, жовнір, тхір, кушнір, дівчур, каптур, качур, стовбур, ящур і ін., а також слова чужого походження на *-ер*, *-ор*: панцер, шваґер, доктор, директор, кляштор, губернатор, професор, цензор, посесор і ін.; а також чисто чужі слова на *-яр*: бакаляр, вахляр, мадяр, футляр і т. ін.

Завдання 125. До мішаної відміни іменників на *-р* належать слова на наголошене *-я́р*, — це свої назви заняття на *-ляр*, *-няр* і *-тяр* Запишіть до зшитка 10 таких слів.

Завдання 126. Орудний одни́ни у слів на *-р* м'якої та мішаної відміни закінчується на *-ем* (а не на *-ом!*). Запишіть до зшитка форми орудного від оцих слів: бондар, вівтар, вівчар, ледар, секрета́р, манастир, газетя́р, голя́р, шкляр.

Тільки слова твердої відміни можуть мати *-ом!*

Завдання 127. Напишіть оповіданнячко: *Як я рибу ловив.*

20. Слова одни́нні й множи́нні.

Не забивай мені ба́ків своїми ба́йдиками. Непевні людці й певного заведуть на манівці. Ласощі та пестощі ведуть до ліноощів. Прийшли люди з Чернівець, Карпат, Лубе́нь, Бережан і Бродів. Купив вапни й цегли.

Що таке слова одни́нні й множи́нні? Перерахуйте закінчення множи́нних слів усіх трьох родів? На що закінчується родовий відмінок множи́нних слів? Чи від слів: терпіння, життя, боротьба, сором, золото, срібло, вовна й т. ін. може бути множина?

Українська мова знає багато слів, що вживаються тільки в множині, а однини не мають; це т. зв. іменники **множинні** (pluralia tantum). Вони бувають усіх трьох родів: чоловічого на *-и, -і, -ці, -щі:* Броди, в'язи, штани, граблі, сінці, жалощі; родовий відмінок у них завжди на *-ів;* жіночого роду на *-ини, -ани, -яни, -ки, -иці, -ці, -и, -і:* христини, Бережани, Перемишляни, висівки, вечерниці, Чернівці, груди, коноплі; родовий у них — чиста основа: Бережан, часом із вставним *о, е:* висівок, декілька слів мають *-ей:* грудей, гусей, дверей і т. ін.; ніякого роду на *-а, -я, -ата, -ята:* вила, вінця, лéщата; родовий у них — чиста основа: вил, лещат.

Слова уявні, а також матеріяльні звичайно вживаються тільки в однині, множини вони не мають, — це т. зв. **однúнні** слова (singularia tantum): боротьба, певність, цегла, мукá й т. ін.

Завдання 128. Запишіть до зшитку родовий відмінок від оцих множинних слів чоловічого роду: байдики, Броди, викрутаси, в'язи, жебри, мандри, окуляри, оплески, фляки, граблі, меблі, манівці, рамці, Лубні.

Завдання 129. Слова на *-щі* колись були жіночого роду й родовий мали на *-ей*. Тепер вони перейшли до чоловічого роду й родовий мають тільки на *-ів*. Перепишіть до зшитка родовий від оцих слів: гóрдощі, жáлощі, заздрощі, лáсощі, любощі, мóлодощі, пéстощі, рáдощі, сóлодощі, хúтрощі.

Не вживайте в родовім цих слів закінчення *-ей!*

Завдання 130. Запишіть до зшитку відміну оцих слів: ворóта — ворíт — ворóтям — ворітьми — на ворóтях, колíна — колін — колíням (рідше: колíнам) — колíньми — на колíнях (рідше: на колíнах), штанú — штанів — штáням (рідше: штанáм) — штаньмú й штанáми — в штáнях (рідше: в штанáх).

Завдання 131. Запам'ятайте, що оці слова однини не мають: груди, гуси, двери (а не: грудь, гусь, двер, як у мові російській). Звичайно: гроші, місцеве „гріш" у літературній мові не вживається.

21. Коли пишемо ь в іменниках.

Ой у нашого соколонька болять рученьки й головонька. Маленькі Панáсенько й Івáсенько вчили напам'ять вірші Шевчéнка й Грінчéнка. Хворій головоньці тяжко й на сонці. Олюньці й Прісьці зробили по хатинці. Парубоцтво пішло в козацтво. Беззаконство — це каліцтво душі.

Коли пишемо ь в пестливих формах? Як треба писати й вимовляти: Грінчéнко чи Грінченько? Коли пишемо ь у давальнім та місцевім відмінках слів на *-ка* та *-це*? Чи пишемо ь в словах на *-ство, -цтво?*

По звуку *н* перед *к* в пестливих формах іменників пишемо *ь:* головонька, сирітонька, ніженька, рученька, банька, соколонько, серденько, малюсінький, веселенький, Панáсенько, Івáсенько. Цей *ь* остається по *н* і при відміні слів: головоньці, рученьці, в баньці, на сирітоньці. Але в назвах синівських та в прізвищах пишемо тільки *-енко* (а не *енько):* Панасéнко, Івасéнко, Грінчéнко, Вдовиченко, Коваленко, Бондаренко. В непестливих словах звука *н* перед *к* не м'якшимо: Грінчéнко, Шевчéнко, Панасéнко, Івасенко, Вдовиченко, коронка, тонко, стрункий і т. ін.

Коли *ь* є в основній формі (в назовнім відмінку), то він полишається й по всіх інших формах при словозміні: редька — редьці, письмо — на письмі, кицька — кицьці і т. ін. В давальнім та місцевім відмінках однини від слів на *-ка* та *-це* звука *н* і інших перед закінченням *-ці* не м'якшимо чи м'якшимо в залежності від основної форми (хоч вимовляємо все м'яко): хатинці, на сосонці, головоньці, сирітоньці, на сонці, у віконці, жменьці, рученьці, Олюньці, Зіньці, Прісьці, Фесьці.

В закінченні *-ство -цтво* не пишемо *ь* по *с* та *ц:* панство, людство, беззаконство, парубоцтво, бурсацтво, ловецтво, молодецтво, козацтво, ткацтво. Тієї приголосної, що стоїть перед закінченням *-ство*, на письмі не м'якшимо (хоч вимовляємо м'яко): панство, братство, людство. Але звука *л* перед *-ство* м'якшимо: посольство, гуцульство.

Завдання 132. Спишіть до зшитка всі вищеподані в правилах приклади, коли *н* м'якшиться перед *к*, а коли не мякшиться.

Завдання 133. Напишіть давальний відмінок однини від оцих слів: хатинка, сосонка, сирітонька, головонька, жменька, Зінька, Прíська, Феська.

Як буде місцевий відмінок однини від оцих слів: сонце, віконце, сосонка, голівонька? Запишіть його до зшитка.

Ніколи не пишіть і не вимовляйте Пр*и*ська, а тільки Пр*і*ська!

Завдання 134. Запишіть 10 слів на *-ство*, *-цтво*.

Завдання 135. Напишіть оповіданнячко: *Моя кімната.*

Рідномовні замітки.

Д-р, м-р. Хочу звернути увагу на одну дрібничку, що її досі, оскільки мені відомо, ніхто з читачів „Рідної Мови" не порушував. Маю на думці писання скорочень двох слів, а саме: „доктор" і „магістер". Скрізь зустрічав я такі скорочення: др., Др., Д-р (не на початку речення), д р та мр., м-р, Мр., М-р (також не на початку речення). З цих способів писання тільки один логічний: д-р і м-р. Писати крапку по цих скороченнях, як то прийняте в чужих мовах, у нас хіба не треба, бо її ставимо тільки тоді, коли слово скорочене так, що не має останніх літер. Також у середині речення не треба писати Д-р, М-р, бо тут велика буква нічим неоправдана. Звичайно, коли хочемо підкреслити свою пошану до живої особи, тоді пишемо з великої букви: Д-р, М-р. Бучач, 10. VI. 1935. М-р Остап Крутовський.

Справа українсько-польської й польсько-української граматичної термінології — це дуже важлива справа. Вважаю, що Ви, Пане Професоре, зробили б велику прислугу всім тим, що ходять або ходили до польських шкіл, коли б видали повну граматичну термінологію окремо або хоч частинами в „Рідній Мові". Бучач, 10. VI. 1935. М-р Остап Крутовський.

Зиспити. Віпси. „Коби я ї дес зиспив" („РМ" 1935 р. ч. 7 ст. 33(?)) — це гуцульсько покутський вираз; „зиспити - зіспіти" визначає: поспіпи, здибати, дігнати. Щодо слова „віпси", я його йнакше пояснюю. Уже з прикладів: „Ни пускай, мой, кілько зерна в віпси", „Пантруй но ти то, шьо пирид тобов, бо половина йде в віпси", виходить, що тут трудно думати про якісь „пси". „Віпси" — це „зіпсуття, пропа́дне, пота́ла, шкода"; повстало чи не з дієслова „псувати". Отже вислів: „не пускай у віпси" це: не давай, щоб псувалося, а „іде в віпси" — це: іде в псуття, псується. Проф. П. Новосівський часто чув це слово з таким значенням у рідному селі Іспасі над Черемошем, недалеко Видинова (коло Снятина). 15. X. 1935. Чернівці. Проф. Ів. Василашко.

P. S. Але треба пам'ятати, що й наше „псувати" одного кореня з „пес": пьсовати — лаяти, нищити, зводити на пси, пор. нім. verhunzen (від Hund). І. О-ко.

Одність спортової термінології. Руханка й спорт жваво в нас розвиваються, й приходить потреба творити все нові терміни. І їх творять. Може не все щасливо, але творять. У радянській Україні розвивається фізична культура, творяться й там потрібні терміни. Виникає небезпека, що будемо мати дві різні термінології в ділянці фізичної культури. Отож, чи не можна б якось порозумітися зо східньою Україною. Наші руханкові й спортові товариства не мають із тамошніми жодних зв'язків. Але гадаю, що „Рідна Мова" могла б дістати звідти якогось руханкового підручника, якщо нема там іще відповідного словника. Особливо важливий впоряд. 9. IX. 1935. Бібрка. Вол. Грицин.

Лемки (О. Боднар, Cardinal, Man). Назва частини українського народу „ле́мки" повстала від того, що це наше плем'я часто вживає частку „*лем*" (в значенні: тільки, же, но, йно, словацьке len), напр.: „Зарізали хлопці гача, ни солене, ни мащене, *лем* попелом потрясене; ой попелу дост не мали, *лем* по селу позичали" (пісня). „Не буду орав, ани сяв, *лем* си буду розмишляв" (пісня), „Нич не лишило, *лем* лахи". Назва ця повстала з прозивки, – так бойки дражнили своїх сусідів, а з часом ця прозивка стала за назву племени. Таким способом — з мовної прозивки — часто повстають назви окремих племен народу. І. О-ко.

Інавгурація курсу української мови в університеті Колумбія. „Канадійський Ранок" за 4. X. ц. р. подає, що „в п'ятницю, 27-го вересня о годині 7.25 ввечері відбу ась інавгурація курсу української мови в університеті Колумбія. На відкриття прибули професори слов'янського відділу, тобто Джан Дайнелі Принс, д-р Артур П. Колмен і Клеренс Огостус Меннінґ, а з ними нововписані студенти курсу та гурт української інтелектуальної громади, складеної із студентів, представників преси й урядовців українських установ. Перед зібраною громадою виголосив п. Осип Стеткевич інструктор українського курсу, виклад про „Характеристичні прикмети української мови", що тривав 20 минут. Приявні професори виголосили короткі привіти, в яких видно було велику прихильність до українського народу. На них відповів п. Стеткевич".

Тридцятиліття наукової праці Проф. Івана Огієнка.

Лист до Редакції.

Високоповажаний Пане Редакторе!

Ласкаво просимо подати на сторінках найближчого числа Вашого хвального часопису до відома громадянства наступне:

У початку місяця грудня 1935 р. (точна дата 4 грудня) припадає тридцята річниця науково-літературної, педагогічної й громадсько національної діяльности Професора Д-ра Івана Огієнка, в недавньому минулому — Професора Київ-

ських Високих Шкіл; організатора і першого Ректора Кам'янецького Українського Державного Університету; Міністра Освіти й Іcповідань; Професора Варшавського Університету; автора багатьох наукових праць і нині Головного Редактора й Видавця наукових журналів: „Рідна Мова" й „Наша Культура".

Для вшанування Високодостойного Ювілята Варшавський Гурток Прихильників „Рідної Мови" й „Нашої Культури" взяв ініціятиву поінформувати про цю річницю українське громадянство як на українських землях, так і на еміграції в Европі й за океаном, і закликає відзначити з нагоди ювілею високі заслуги Професора Ів. Огієнка в мірі й формі місцевих засобів і можливостей.

Разом із тим Гурток закликає Громадянство та його організації утривалити корисну культурно-видавничу діяльність Ювілята через створення міцного видавничого фонду для „Рідної Мови" й „Нашої Культури" шляхом складок на фонд, заснуванням на місцях гуртків цього фонду, а також масовою передплатою „Рідної Мови" й „Нашої Культури".

Адреса для листування й запитань у цій справі: Іван Коровицький, Warszawa, ul. Bednarska Nr. 17 m. 24.

Всі українські часописи просимо передрукувати цей наш заклик.

За Гурток Прихильників Рідної Мови в Варшаві: Інж. Оп. Нестеренко, Є. Янчевська, Д-р Ю. Липа, М-р І. Коровицький, Пплк. В. Дитель, Сотн. Т. Скорський, від студ. І. Козицький, Є. Крамарчук, Інж. О. Сім'янців, Д. Курилло.

Варшава, 27 жовтня 1935 р.

Дописи Прихильників рідної мови.

Якою ми хотіли б бачити „Рідну Мову". „Рідна Мова" насамперед мусить бути популярною, а тому такі речі, що їм місце в чисто наукових і фахових виданнях, не повинні забирати дорогого місця в „Рідній Мові", бо через це для ширших кругів вона стає скучною. Її одинокою програмою слід прийняти: навчання літературної мови та пропаганда того. Крім цього, треба пильнувати, щоб у навчанні не було ніяких хитань та суперечностей, щоб мова „Рідної Мови" була зразкова. Конче потрібні праці про правила української складні й українського наголосу та часті статті з наголосами. Прийміть від мене та Бучацького „Гуртка Плекання Рідної Мови" щонайсердечніші поздоровлення та побажання дальшої удатної праці в напрямі здійснення Ваших великих гасел. 30. IX. 1935. Ярослав Марків, у Бучачі.

Дозвіл навчати української мови в Бразилії. Мило мені повідомити, що нова Бразилійська Конституція, яка недавно ввійшла в життя, дозволяє вільно навчати української мови по школах. Прудентопіль, 30. VIII. о. Микола Лисько.

Признання. Прийміть від мене вислови найщирішого подиву й захвату за те, що Ви, не зважаючи на всякі перешкоди, провадите свою працю на рідномовній ділянці успішно, бо розбудовуєте її. Від початку я був Вашим прихильником і вважав, що робите працю ціннішу за всі! 5. IX. 1935, Підкамінь к. Бродів, Адвокат. конц. м-р Богдан Садовський.

Подяка. Гурток Українців у Шато де ля Форе (Франція), дуже вдячний Вам за „Рідну Мову" та „Нашу Культуру", бажає Вам сил та витривалости продовжувати таку корисну й важку працю на користь нашого Українського Народу! 25. X. 1935. За Гурток М. Чорний.

Зберігаю „Рідну Мову" й даю до оправи. Маю дітей, а їм „Рідна Мова" необхідна й дуже корисна, як і „Наша Культура". Бостон, Масс. 24. VIII. 1935, о. Йос. Желехівський.

Вітаю сердечно „Рідну Мову" й „Нашу Культуру" і бажаю Редакціям повного успіху в такому великому для українського народу ділі. Бажаю, щоб „Рідна Мова" й „Наша Культура" стали гостем у кожній українській хаті. 28. IX. 1935. Вишгородок, Сава Токар.

Більшовики за 10 літ справляться з Наддніпрянщиною, будемо тільки ми. „Ми тут в Америці пізнали досить цю великоукраїнську або наддніпрянську впертість. Такий вислів в „Рідній Мові" що там над Дніпром з нами не числяться, трохи обиджає, або що лучше нам привикнути, як там відвикнути від паврика це друге не логічне, бо все лекше щось залишити чим робити. Хтож є там ну 20 мілйонів сухітників і калік з котрими за 10 літ большевія справиться, коли піде тимсамим темпом. Тому порадно було б перевести анкету українїстів і зробити 2 уступки західним: залишити паврик і поправити правопис чужих слів на український як гегієна" S. Louis, 1. VIII. 1935 о. П. Ганяк.

P. S. Перечитайте, Вд. Отче, передову статтю в „Рідній Мові" ч. 9 (33) ст. 383-392. Ред.

Огляд мовних журналів.

„ИЗВЕСТИЯ по русскому языку и словесности", Академия Наук СССР, Ленинград, 1928 р., т. І кн. 1: В. А. Богородицкий: Неударенные гласные в соотношении их с ударенными в словах в общерусском произношении по экспериментальным данным ст. 141-153. С. А. Еремин:

Архив акад. Ф. Ф. Фортунатова 245-249. Т. I кн. 2: А. М. Пешковский: Интонация и грамматика 458-476. Том II кн. 1, 1929 р.: Е. Ф. Карский: Наблюдения в области синтаксиса Лаврентьевского списка летописи 1-75. А. Соболевский — рец. на працю: K. Lokotscki: „Etymologisches Wörterbuch der europäischen (germanishen, romanischen und slavischen) Wörter orientalischen Ursprugs, Heidelberg, 1927, ст. 346-347. М. Сергиевский — рец. на працю: A. Stender-Petersen: Slavisch-germanische Lehnwortkunde, 1927 р., ст. 349-361. Том III кн. 1 (1930 р.): Е. Ф. Карский: К истории белорусского языка в XVII столетии ст. 55-74. М. А. Соколова: К истории русского языка в XI веке 75-135. Л. В. Матвеева-Исаева: Закон Фортунатова - де Сосюра 137-178. Н. П. Гринкова: К вопросу о влиянии великорусских говоров на пограничные украинские 205-224. Л. В. Щерба: И. А. Бодуэн-де-Куртенэ, некролог, 311-326. Т. III кн. 2: В. А. Богородицкий: По вопросу о технике стихосложения 551-556.

НАШ ЈЕЗИК, Білгород, рік III, ч. 3: А. Белић: У спомен и славу Вука Караџића. Ч. 4: М. Лалевић: Питање „главног" и „споредног" у ставе српскохрватског језика. Б. Новелић: О једном књижевном изговору. Ч. 5: А. Белић: Стил и језик.

PORADNIK JĘZYKOWY, Варшава, 1935, ч. 1: St. Westfal: Historja wyrazu „poprawny" w języku polskim. J. Rossowski: O akcent wyrazów polskich. Ч. 2: St. Szober: Skąd powstają i o czem pouczają wyjątki gramatyczne. St. Westfal: Historja wyrazu »poprawny« w języku polskim. Ч 3: W. Doroszewski: Uwagi o pisowni.

РОДНА РЕЧЬ, Софія, рік VIII, кн. 3-4: Ст. Младенов: „Нація", „національен", „националность" и тѣхното мнимо „право на гражданство" въ болгарскиять езикъ. А. Тодоровъ Баланъ: Борба за езикъ. К. Мирчевъ: Къмъ въпроса за формитѣ на предлогъ *въ* въ болгарския езикъ.

JĘZYK POLSKI, Краків, рік XX. ч. 1: J. Morawski: Roman, romans i romanca. K. Nitsch: Kilka uwag o graficznej stronie naszej pisowni. Його ж: Reforma orfografji.

SLOWO A SLOWESNOST, Прага, рік I кн. 1: Úvodem (про літературну мову). B. Havránek: Mluvnická kodifikace spisovné češtiny. J. Mukařovský: Poznámky k sociologii básnického jazyka.

Від Редакції й Адміністрації.

Поновляйте передплату на 1936 рік. Сердечно просимо завчасу поновляти передплату на 1936-й рік, присилаючи відразу цілорічну передплату.

Мистецька оправа для третього річника „Рідної Мови" (на ч.ч. 1-12 за 1935 р.) уже вийшла. Ціна 1 зл. з пересилкою. Оправа з англійського блакитного полотна з золотим написом. Оправ за 1933 і 1934 р.р. нема вже, але є ще оправлені річники за 1934 р. по 7·50 зл. з пересилкою. Від 1-го січня 1936 р. за пересилку оправи треба додавати 25 гр.

„Рідне Слово", початкова Граматика української літературної мови, появилася в мистецькій оправі з блакитного англійського полотна з золотими написами. Ціна з пересилкою 1·50. зл. до Америки 40 центів (без оправи — 1 зл. у краю, 25 ц. до Америки). Від 1-го січня 1936 р. на пересилку додавати в краю 25 гр.

„Фонд Рідної Мови". Дбаючи про належний розвиток української літературної мови, як головної ділянки рідної культури, зложили на „Фонд Рідної Мови": о. П. Яницький 1·50 і 26 осіб по 50 гр. (за зразкове число). А разом 14·50 зл.

Усім цим Добродіям Рідної Мови Редакція складає свою сердечну подяку. Тільки при щедрій однодушній допомозі на „Фонд Рідної Мови" широкого нашого громадянства та наших інституцій зможемо створити авторитетний центр для вивчення рідної мови. Продовження цього списку подаємо в дальшому числі.

ЗМІСТ
третього річника »Рідної Мови« за 1935-й рік.

I. Покажчик авторів і їх праць.

II. Покажчик загальний.

 — Адреса „Рідної Мови“: Warszawa IV, ul. Stalowa 25 m. 10. Передплата річна 6 зл., піврічна 3 зл., чвертьрічна 1·60 зл.; за границею в Европі 9 зл., в Америці 2 дол. річно. Нові передплатвики, коли того бажають, дістають »Рідну Мову« від 1 числа: Річник І (без 2 і 3 чисел) 5·00 зл.; річник II — 6·00 зл., оправлений 7·50 зл. Конто чекове П. К. О. ч. 27.110.

Відповідальний Редактор *Д. Гримало-Сідлецький.* Друкарня ОО. Василіян у Жовкві.